

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקהל-פקודי, תשע"ה
מספר 1111

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הרב דוד שפרבר זצ"ל וחיבורו "מצודת דוד" למשנה

מרדכי מאיר

יצירה עשירה ביותר נכתבה על המשנה במאה השנים האחרונות. אין בכוונתי לעמוד כאן על הסיבות לפרץ יצירה זה, ואף לא אנסה לאפיין אותו. את הדברים שלהלן אני מקדיש לחיבור "מצודת דוד" שכתב הרב דוד שפרבר (להלן: רד"ש), שהשבוע חל יום פטירתו (כ"ה באדר ב' תשכ"ב).

הרד"ש (1877-1962), המוכר גם בכינוי הגאון מבראשוב, נולד בגליציה, ושימש ברבנות ברומניה, ושם חי גם בתקופת השואה. בשנת 1950 עלה לארץ ישראל והיה חבר ב"מועצת גדולי התורה", שבמסגרתה היה ממקימי החינוך העצמאי.

יצירתו של הרד"ש עשירה ומגוונת. המפורסם בחיבוריו הוא ספר השאלות והתשובות רחב ההיקף "אפרקסתא דעניא". לצדו פרסם חיבורים העוסקים בתהילים, בפרקי אבות, בהגדה של פסח ועוד.

חיבורו "מצודת דוד" על המשנה יצא לאור בירושלים על ידי נינו, דוד שפרבר, למעלה משלושים שנה אחרי פטירת המחבר בשנת תשס"ד. לנגד עיני המוציא לאור עמדו שני כתבי יד: הראשון נכתב בתקופת מלחמת העולם הראשונה בצלו של חותנו, הרב משה שטרן, והוא כולל חידושי תורה רבים ממנו;¹ והשני נכתב מאוחר יותר. דברים אלו צוינו על ידי המוציא לאור ב"פתח דבר" לחיבור. אמנם אפשר לתחם את כתיבת החיבור בצורה יותר מדויקת, שכן יש שרד"ש מזכיר בו דמויות בתואר שליט"א (ראה למשל דבריו בשם חותנו). ויש שהפנה לתשובות שלו, שבחלקן יש תאריכים.²

לצד שני כתבי היד האלה, עמדו לפניו הערות שכתב הרד"ש בגיליון ספר המשניות שלו. בגיליון זה, המחבר מפנה כמה פעמים לחלק הראשון של החיבור "אפרקסתא דעניא", שיצא לאור בפעם הראשונה בשנת ת"ש. בפועל, אוחדו שני כתבי היד ליצירה אחת, תוך שהמוציא לאור מציין את מקורו של כל קטע,³ ואילו ההערות שנדפסו בשולי הגיליון נדפסו בנפרד בסוף הספר.

קשה לאפיין את הפירוש. בשונה מחיבורים שמאפיינים ברורים עומדים בבסיסם, דוגמת "סדר קינים" של משה קופל או "משנת ארץ ישראל" של שלושה מבני משפחת ספראי, יצירה זו דומה לכמה וכמה יצירות רבניות על המשנה (ולא רק על המשנה), שניכרת בהם מצד אחד ססגוניות רבה, ומצד שני אינם עוסקים בדבר זה או אחר בצורה שיטתית.

כך ניתן למצוא בחיבור זה שאלות למדניות ופרשניות רבות המפליגות לעתים הרבה מעבר לתוכנה של המשנה הנידונה ואף מעבר לסוגיה התלמודית העוסקת בה,⁴ ואף זה ממאפייניה של היצירה הרבנית המאוחרת על המשנה, דוגמת "גפי אש" לרב אברהם שטרן ועוד הרבה. לצדן של שאלות אלה, יש בו הערות מעניינות, כגון הערות על פסיקת ההלכה בפירושיהם של הרמב"ם והרב עובדיה מברטנורא במקרים שבהם אחד מהם פסק

* ד"ר מרדכי מאיר עוסק בחינוך ומשמש כראש החוג לתורה שבעל פה ב"מכללת תלפיות" בחולון.

¹ ראו למשל: פאה ח, ז; קידושיין ד, יד; סנהדרין י, ב; מנחות יא, ז; נגעים א, ג (הערה זו אינה מגיליון המשניות אלא מגיליון החומש של חותנו).

² למשל בכריתות ו, ד; ד"ה רמב"ם, הוא מציין לתשובה שנדפסה באפרקסתא דעניא, חלק ב, סימן צא, שנקוב בה התאריך יום הניצבים תרצ"ד.

³ בסדר קדשים וטהרות המצב שונה. ראה שם, בעמ' השני של המבוא.

⁴ למשל הדין בעניין ארבע מאות שנות גלות מצרים (פסחים ב, ט) או דבריו בעניין הימצאותם של תאומים סיאמיים (חולין ט, ו) או הדין בעניין הדברים הנקנים בהילוך (בבא בתרא א, א).

הלכה והאחר לא פסק⁵, מקרים שבהם רע"ב פסק שלא כרמב"ם. כמו כן עסק בשפה ובסגנון של ניסוח פסקי ההלכה,¹ וגם עמד על מקרים שבהם פסק ההלכה מצוין שלא במקומו.² אך כל העיסוקים האלה הם מקריים ולא שיטתיים, כמו גם מניית המשניות שלא נתפרשו בידי רע"ב,³ שרשימתם אינה מלאה.⁴ הוא אף עסק בלשון המשנה, ובכלל זה בחילופי אותיות המצויים בה⁵ או בדרך קליטת מילים לועזיות לתוך הלשון העברית.⁶ אך גם פה אין מדובר בעבודה שיטתית.

שאלת נוסח המשנה נידונה אף היא כמה פעמים בפירושו של רד"ש, וכבר עמד על זה המוציא לאור ב"פתח דבר" שכתב לספר. הערה מעניינת שלו מצויה בפירושו למשנה "היו בודקין אותן בשבע חקירות" (סנהדרין ה,א). המילה "היו" הפתיעה את הרד"ש, ולכן הוא אומר: "לכאורה, מה טעם יש בזה, שקאמר 'היו'? הרי דינא אשמעינן: איך צריך לעשות מדין תורה. ולא מנהגא קמ"ל". לאחר שעמד על משנה מקבילה, שגם בה נאמר "היו" (סנהדרין ד,ה), לכאורה בלא צורך, ולכן יש מי שאינם גורסים אותה, לכן הוא מציע (סנהדרין ה,א): ונראה דהכא נמי במשנה דידן, לא היתה בעיקר גירסת המשנה תיבת "היו",⁷ אלא דהוא הוספה מחמת הצנזור שלא לטעות, דכך אנו עושין גם היום בלא רשות הממשלה, לכך שיכלו את ידם לומר דכך היו בתי דיני ישראל עושין על פי תורה בזה [אולי צ"ל בזמן - מ"מ] שהיתה ישראל ממשלותיו.⁸ בדוגמה הזאת תלה את הוספת המילה "היו" בצנזורה, ואילו במקום אחר הוא תולה מחיקתה של מילה בפעולת צנזורה.

המשנה בברכות מדברת על הברכה שצריך האדם לברך בשעה שהוא רואה מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים: "הרואה [...] מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים, אומר: ברוך שעקר עבודת כוכבים מארצנו" (ברכות ט,א). ואומר בעל "מלאכת שלמה" על אתר: "מצאתי שהר"מ דילונזאנו כתב מקום שנעקרה ממנו עבודה וכו', ומחק בקום עשה מלת זרה. ע"כ". רד"ש מעיר על דברי בעל "מלאכת שלמה". וזה לשונו: נראה לי הכוונה דכתב מלת זרה גם כן ומחקו מחמת פקודת הצנזור כמצווה בקום עשה למחוק מלת זו כמובן, אבל לא חס וחלילה דסבירא ליה גירסא אחרת במתניתין.

הצנזורה שימשה לבעל "אמרי דעת" להסברת המקרה המוזר הבא במשנת כלאיים ז,ד-ה, שמשנה אחת מצוינת הן כמשנה ד הן כמשנה ה. בעל "אמרי דעת" מציע לומר שהייתה במקום זה משנה שנמחקה בהוראת הצנזור, ונשאר לה כזכר לה הציון שלה. ומעיר רד"ש: "והיא השערה נכונה".⁹

לסיכום, ניתן לומר שבזכות סגנוניותו של פירושו של רד"ש, ניתן למצוא בו כמעט כל דבר. אך מאידך גיסא, עקב אי השיטתיות של הפירוש, כלל לא בטוח שנמצא את אשר נבקש.¹⁰

נחתום את הדברים בהערות רד"ש על הפרשה בספרו "מכתם לדוד". הכתוב אומר: "קחו מאתכם תרומה לה" (שם' לה:ה). המילה "מאתכם" מעוררת קושי: מה הכוונה בה? מה הם צריכים לקחת?¹⁶ רד"ש מציע שהמילה הזאת אינה מתייחסת למקור התרומה אלא למקור הגישה שהאדם צריך לנקוט לפני שהוא מביא את התרומה. ואלה דבריו (מכתם לדוד, חלק א, ירושלים תשכ"ה, עמ' שנד):

דביותר צריך זירוז במקום שיש חסרון כיס. לכן יקח אדם מוסר השכל ממנו מעצמו, לבל יצמצם בצורכי גבוה כשם שלצורכי גופו וביתו עושה כל טצדקי, אפילו דלא אפשר [...]. וזהו שרמז "קחו מאיתכם", ראייה מדבר הצריך לכם לכל שבצרכים, קחו ולמדו היטב אשר תרומו תרומה לה'.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁵ למשל: ברכות ט, ד; יבמות טז,ה; נזיר ו,ב; כלים יא, ח; כלים יב, א (במקרה זה ניסה להציע הסבר לעניין).

¹ למשל סנהדרין ד, ג.

² ראש השנה א,א.

³ מידות ה,ב.

⁴ עליה יש להוסיף מעשר שני ה,יג; גטין ז,ט; קידושין ד,יא; מנחות יג,יא; בכורות ב,ז; שם ב,ה.

⁵ ראה במפתח עמ' תקפ"ו.

⁶ סנהדרין ז,י.

⁷ בכתבי היד של המשנה היא מופיעה.

⁸ אחרים שעמדו על שאלה זו הלכו בכיוונים אחרים. ראו למשל הרב אברהם שייף, **משפט אברהם**, בילגוריי תרצ"ז, סנהדרין מ ע"א.

⁹ על מקרה זה בהרחבה, ראו ספרי **כלי מחזיק ברכה**, גבעת-שמואל תשע"ב, עמ' 93-102.

¹⁰ דווקא בהקשר זה חשוב לציין שבסופו של החיבור מצוי מפתח נושאים, דבר המקל במידת מה על מציאת המרגליות הפזורות בו.

¹⁶ ראו רמב"ן, ספורנו, בעל הטורים ועוד.